

avfallshantering i riga, lettland – diskrepansen mellan det som står och det som är

katrina johansson

Lettland är sedan 2004 med i EU och härmed blev landet tvunget att anpassa sig till EU:s direktiv inom en mängd områden, bland annat inom miljöområdet. En viktig del av miljöarbetet gäller avfallshanteringen och de planer som behandlar deponier, källsortering och materialinsamling. I miljonstaden Riga ställs dock relationen mellan plan och verklighet på sin spets. Jämförs Rigas avfallsplan för 2006–2012 med de intervjuer jag utförde hösten 2007 framgår att det råder stor diskrepans mellan vad som står i avfallsplanen och hur det egentligen fungerar. Rigas avfallsplan säger att invånarna skall källsortera och att det även är fullt möjligt att göra detta. Men som denna artikel visar så stämmer inte det. Syftet här är att på empirisk grund diskutera avfallshanteringen i Riga med fokus först på de större aktörerna i Lettland och Riga och sedan med fokus på stadens förutsättningar för källsortering av hushållsavfall.

Det huvudsakliga empiriska materialet för artikeln samlades in under ett fältarbete under en treveckorsperiod i oktober till november 2007 och bestod i huvudsak av studiebesök och 56 intervjuer. Alla intervjuer utfördes på lettiska och vid bearbetningen översatte jag anteckningarna till svenska. Min målsättning med intervjuerna var tvåfaldig. Mitt ena syfte var att få en generell

bild av »avfalls-Riga». För att uppnå detta utförde jag 18 intervjuer med olika representanter från frivilligorganisationer, ministerier, konsulter, avfallsentreprenörer etc. Mitt andra syfte var att undersöka vilka förutsättningar som finns för invånaren att källsortera samt invånarens syn på källsortering/återvinning, därför utförde jag 38 tematiska intervjuer med personer som bor i Riga. Förutom fältstudier så ligger statistik, rapporter, facklitteratur, vetenskapliga artiklar samt Internet till grund för undersökningen.¹

Avfallshantering i Lettland

År 1998 uppskattades det att det fanns 558 aktiva deponier, eller tippar i Lettland. Av dessa var 77 procent mindre än två hektar där mindre än 1000 m³ årligen deponerades. I syfte att utforma ett hållbart avfallshanteringssystem har Lettland antagit ett statligt investeringsprogram, »Strategi för hantering av hushållsavfall, Lettland 500-», som innebär att till och med 2009 skall drygt 500 av dessa stängas (de uppfyller inte EU:s krav) och under 2012 skall

¹ Artikeln bygger på mitt examensarbete i Geografi vid Stockholms universitet (Johansson 2008).

de vara sluttäckta.² Dessa skall, berättar Magnuss Vircavs, professor vid Fakulteten för geografi och miljöstudier, Lettlands universitet, ersättas av elva nya avfallsanläggningar där lakvatten och metangas tas om hand och alla krav på bottenäckning uppfylls. Idag är fem av de elva färdiga för användning.

Vid intervju med Lars Pärnebjörk, vd för Ragn-sells i Lettland uppger han att kontrollen av de tippar som ministeriet tror har stängts fungerar bristfälligt. Många av de så kallade stängda tipparna har bara tillstånd att sortera avfall men till exempel *Marupe*-tippen, som anses stängd, kör Ragn-sells avfall till regelbundet, och av detta går 80–90 procent rätt ut på tippen. Detta är en tipp som på intet vis uppfyller EU-standard, där lakvatten, metangas etc inte tas om hand men som uppenbarligen fortfarande är i bruk – trots att miljöministeriet tror att den har stängts. Vidare menar Pärnebjörk att många deponiägare inte känner till vilka förordningar och regler som gäller. Vircavs framhåller att ett av Lettlands största problem är att kontrollmekanismerna är alldeles för svaga. Ett straff från EU skulle stimulera till handling, menar han.

Ilze Donina, som representerar miljöministeriet, säger vid en intervju att avfallstariffen är låg (82 santim, som är cirka 11 SEK i månaden per invånare) men att invånarnas möjlighet att betala också är mycket låg. Ilmars Purmalis, doktorand i avfallsfrågor vid ovan nämnda fakultet, be-

tonar vid flera intervjutillfällen att tariffen borde vara mycket högre, tex en (1) procent av lönen. Då skulle folk källsortera. Idag beslutar regulatorm³ tariffen för avfallshantering men det är oklart hur mycket avfall som egentligen genereras i Lettland idag. Professor Vircavs talar om att man räknar med att varje invånare i Lettland i genomsnitt producerar 240 kg avfall/år. Undersökningen vilken dagens avfallstariff baseras på är från 2003, vilket innebär att avfallsmängden som tariffen baseras på är lägre än den är i verkligheten. Indra Samite, vd på Cleanaway och Reinis Ceplis, vd för L & T, två av Lettlands sex företag som har rätt att köra hushållsavfall i Riga, styrker vid intervjuer Purmalis påstående: det vill säga att den genomsnittliga avfallsmängden är mycket större än vad avfallslämnaren egentligen betalar för. Detta är fördelaktigt för invånaren men det gynnar inte aktörerna på avfallsmarknaden, eftersom en högre tariff skulle ge dem större inkomster.

Producentansvar i Lettland

Vid intervju med Martins Kruminis, finansdirektör för Zalas Jostas talar han om för mig att i Lettland finns det fyra organisationer/företag som arbetar med finansiering och organisering av förpackningsinsamlingen, så kallade *Producers responsibility organisations*. Förutom Zala Josta är dessa Zalais Punkts, Corvus Company och Resurs Nova. För den som är producent/tillverkare i Lettland och som hanterar mer än 300 kg

² Deponier täcks ofta i flera lager för att förhindra regnvatten att tränga ner och bilda lakvatten och ibland för att hindra avfallet att blåsa iväg. Mellantäckning läggs mellan lager av avfall, sluttäckning i ett tjockare lager överst, ibland med en avslutande plantering.

³ Regulatorm är en instans som beslutar om avgifterna för tex avfall, renhållning, el- och gaspriser och är en kvarleva sedan sovjettiden.

förpackningar per år gäller ett av följande två alternativ:

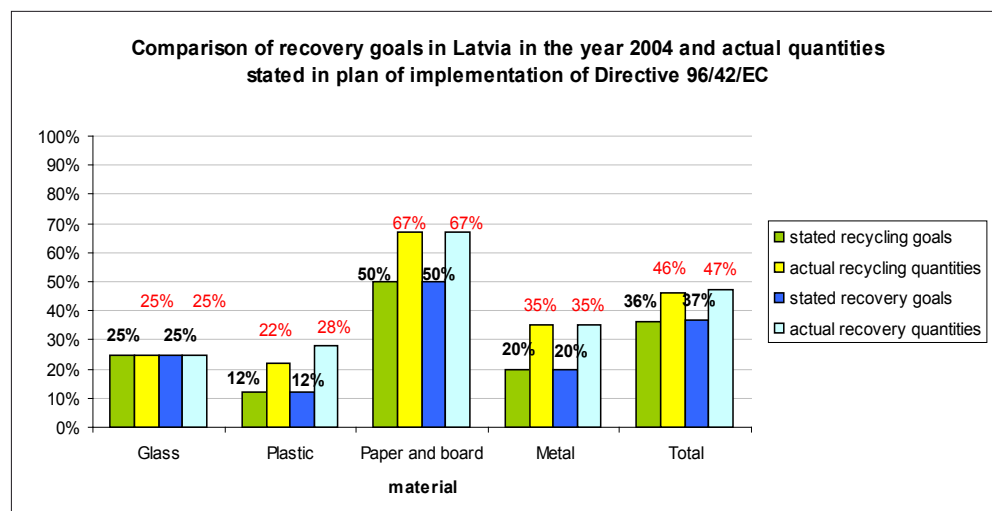
- Betala skatt, så kallad DRN (en skatt på naturresursuttag), *samt* se till att de förpackningar företaget sätter ut på marknaden tas omhand på ett miljöriktigt sätt.
- Betala en avgift till någon av de fyra ovan nämnda organisationerna. Fördelen med att betala avgift till någon av de fyra är att deras avgift endast är en niondel av DRN-skatten. Dessutom höjs DRN-skatten påtagligt årligen.

I lagen står att producenterna måste betala DRN-skatt *och* samla in en del av de förpackningar som företaget importerar, säljer eller genererar på annat sätt. Detta är ofta svårt för producenterna att utföra. Men vad används DRN-pengarna till i Lettland? Vissa hävdar att denna skatt endast fyller funktionen som budgetförstärkning. Denna åsikt finner även stöd hos Ruta Bendere, ordfö-

rande i LASA, Waste Management Association of Latvia (Lettlands motsvarighet till Avfalls-Sverige, tidigare RVF) som menar att denna skatt höjs utan att det sker någon som helst ändring eller förbättring vad gäller avfallshanteringen av svårare fraktioner, som till exempel sorterade förpackningar från invånarna eller invånarnas farliga avfall. Många entreprenörer och producentorganisationer väljer att endast hantera sorterat avfall/förpackningar från juridiska personer. Detta avfall är lättare och billigare att hantera eftersom fraktionerna är renare och kommer i större volymer.

Hur mycket återvinns i Lettland?

I en rapport från Ekologisko sistemu instituts (ESI 2006), som har till uppgift att samla in, redovisa och rapportera statistiskt material till EU om huruvida EU:s uppsatta mål nås i Lettland hävdas att Lettland inte bara uppfyller de uppsatta målen för 2004

Figur 1. Jämförelse av 2004 års återvinningsmål i Lettland. Källa: ESI 2007.

utan dessutom överstiger dem med väl tilltagen marginal. Alla fraktioner överstiger målen, förutom glas som dock uppnår målet. I figur 1, som också ingår i rapporten, framgår målen samt hur väl de uppfyllts.

Då jag frågar Ilze Donina på miljöministeriet hur det är möjligt att siffrorna över återvinning i Lettland är så positiva betonar hon att EU-målen för Lettland är uppsatta för *hela* landet och inte för ett specifikt kommunalt självstyre. Därför är situationen idag sådan att resten av Lettland kan »täcka upp» för Rigas brister i avfallsfrågan. Det är de juridiska personerna (företagen) som gör att målen nås. Professor Vircavs är dock av den meningen att resten av Lettland *inte* kan väga upp Rigas dåliga siffror, och någon förklaring till de positiva siffrorna i rapporten har han inte. Doktorand Purmalis hävdar att det inte är helt omöjligt att siffrorna »justeras» något efter behov.

Ragn-sells vd Lars Pärnebjörks svar på de positiva siffrorna som rapporteras till EU: »Vi som jobbar där [i Lettland] ser att man inte gör någonting: man redovisar till EU, men i praktiken lever man inte som man lär!» I Lettland källsorteras kartong, wellpapp, papper, metaller, PET och annan plast. Minimalt kommer dock från hushållen, allt källsorterat material kommer från företag. Endast material från industrier behandlas. Material som kommer i stora volymer från stora kedjor och hotell kan sorteras och säljas. Normalfallet är att det inte finns några återvinningskärl där det finns bostadshus, om det inte finns ett företag som hyr lokaler i bostadshuset.

Pärnebjörk menar att så som avfalls-situationen i Lettland är idag så förväntas hushållen inte göra någonting. Detta för att det inte finns ett system för källsortering.

Många hus har idag inte ens avtal för sophämtning. Detta måste regleras så att alla hushåll *måste* ha sophämtning, vilket borde vara lätt att kontrollera. Ett stort problem idag är att det blandade avfallet är så billigt att göra sig av med att det inte går att få kunderna att källsortera. Det skulle vara en stor utmaning att erbjuda ett källsorteringssystem och få folk att använda det. I Sverige har det tagit 15–20 år, och det finns fortfarande mycket kvar att göra.

Avfallshantering i Riga

I Riga bor ca en tredjedel av Lettlands invånare och 40 procent av landets avfall uppstår här. Riga stad har ett rikt kommunalt självstyre och är mycket aktiv inom området för avfallshantering. Ilze Donina, miljöministeriet, menar att det kommunala självstyret i Riga dock inte är särskilt intresserade av att främja källsortering.

Lars Pärnebjörk hävdar att det idag råder ett »monopolsystem» vad gäller avfallshantering i Riga och menar att den breda definitionen för hushållsavfall är orsaken. I Lettland definieras allt avfall (förutom farligt avfall) som hushållsavfall! Vidare betonar Pärnebjörk att det är mycket viktigt att definitionen ändras för först då kan källsorteringen ta fart. Han menar att Lettland låst sig i detta system och att det går tvärs emot allt det miljöarbete som bedrivs i Europa. Politik och ekonomiska intressen är orsaken till att det befintliga systemet finns kvar.

Att invånarna i Riga betalar jämförelsevis lite för avfallshantering är en åsikt som delas av alla aktörerna som jag varit i kontakt med i Lettland. Ruta Bendere, LASA, hävdar att Rigaborna endast betalar

en tiondel av den faktiska avfallshanteringskostnaden. Samtidigt ställer sig Ilze Donina mycket tveksam till att tariffen kommer att höjas. Detta grundar sig dels på den ekonomiska situationen som råder, men även på att avfallshandling och källsortering är en underordnad fråga. Hushållens roll idag är bara att betala en avgift, som är för låg för att täcka kostnaden för handlingen av avfallet. Det finns inga källsorteringskrav på invånarna i Riga idag, de som källsorterar gör det av andra skäl.

Samtidigt, även om avfallet har sorterats, finns det problem i nästa led i handlingen. Indra Samite, vd på avfallinsamlingsbolaget Cleanaway hävdar att det låga priset på avfall är ett av skälen till varför Cleanaway kör källsorterat material till soptippen istället för att köra det till en behandlingsanläggning. Det andra skälet är att invånarnas källsorterade material är i för små volymer och dessutom är kvaliteten på materialet låg.

Ragn-sells vd, Lars Pärnebjörk vredgas över detta resonemang och menar att konkurrenten Cleanaways agerande undergräver systemet och invånarnas tillit. Det ligger i Ragn-sells filosofi att vara *för* källsortering. Miljö och återvinning är ledstjärnor för företaget som vill värna om miljön och hjälpa till att minska miljöpåverkan.

Tillbaka i Sverige deltar jag i Klimatforum som anordnas av Naturvårdsverket i Stockholm (071121). Där träffar jag Sätterström som arbetat i Stockholm stads projekt »Sortera mera» och passar på att fråga varför det inte fuskas i Sverige med källsorterat material som körs till tipp (såsom sker i Lettland). Hennes svar är att förutom priset är det den hårda konkurrensen i avfallsbranschen och bland entreprenörerna som gör att ingen vågar göra fel.

Vid intervju med Ruta Bendere, LASA, framkommer det att endast ca 5 procent källsorteras i Riga. Ett av huvudskälen till detta, enligt henne, är att Rigas stadsfullmäktige investerade mycket stora pengar i avfallsanläggningen/deponin *Getlini*, med ett lån av Världsbanken. Därför motiveras invånarna i Riga inte till att källsortera av Rigas stadsfullmäktige. För övrigt är det dyrare att samla in källsorterat material än blandat avfall.

Donina på miljöministeriet menar att staden inte är särskilt lämpad för källsortering med containrar för olika fraktioner på grund av platsbrist. Finns det plats för en avfallscontainer är det oftast bara för en. Följdfrågan om städer som London och Paris är bättre rustade, det vill säga har mer plats för källsorteringscontainrar får svaret att det kan ha att göra med att Lettland är ungt, att landet bara haft dryga 15 år på sig efter självständigheten att utarbeta källsorteringstraditioner. Donina verkar dock inte själv särskilt nöjd med det svaret utan snarare något besvärad.

Ytterligare en fråga gäller olovlig dumpning av hushållsavfall. Enligt miljökonstulden Sigits Dunduris har i dagsläget var tionde invånare *inte* slutit avtal för sin avfallshandling. Dumpning är en följd av att invånarna inte vill betala avfallstariffen och istället gör sig av med avfallet på egen hand. Avfallet dumpas eller eldas upp. Enligt Dunduris är det vanligt förekommande att PET-flaskor göms i lövhögar för att eldas upp på tomten. Polisen bör ha befogenheter och resurser att straffa medborgare som gör detta. Vidare framhåller han att samhällsinformation är viktig i syfte att utbildla allmänheten i miljöfrågor.

Purmalis menar att den illegala dump-

ningen fortsätter men att den dock har minskat i omfång. Dels på grund av att invånarnas miljömedvetenhet ökat, dels för att miljöövervakningen stärkts och dels för att medias rapportering av straffpålagor för dem som blir anhållna för dumpning avskräcker.

Vid invånarintervjuer med respondenter som varit negativa eller likgiltiga inför källsortering har förvånansvärt många svarat att »vi behöver inte källsortera, för det gör scavengers [sopletare] åt oss». Jag skulle vilja hävda att detta har blivit ett allmängiltigt begrepp, utan att det förs någon diskussion över vad det betyder i realiteten. Vid denna typ av materialåtervinning tas endast det tillvara som har ett värde på materialmarknaden. Farligt avfall lämnas därhän och utgör fara för människors hälsa och miljö. Bortsett från detta blir det även väldigt skräpigt då det rotas runt i soporna, vilket en av respondenterna kom fram till då jag frågade om hon kunde tänka sig någon nackdel med att scavengers »källsorterar».

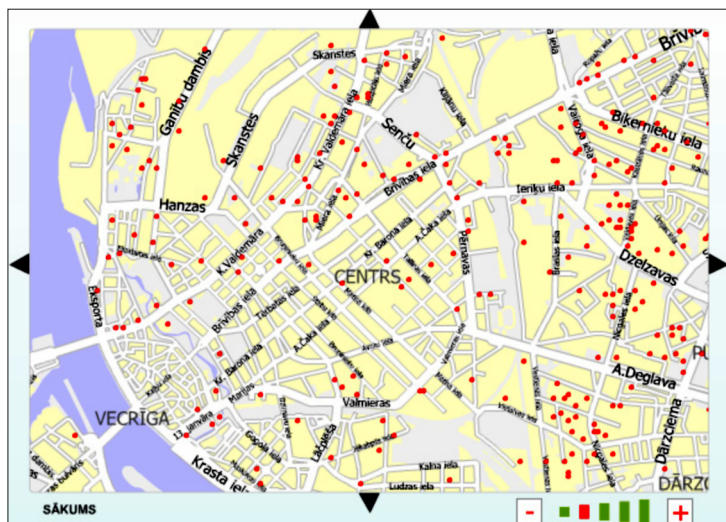
Sammanfattningsvis måste dock sägas att den generella *viljan* att källsortera är god bland dem av Rigas invånare som jag intervjuade (38 personer), även om det är viktigt att betona att även om viljan att källsortera finns så innebär det inte att detta också skulle göras om förutsättningarna fanns (Barr et al 2001). Ett exempel på en person som inte källsorterar men gärna skulle vilja är Anna (016). Hon bor i villa och hon berättar att förut eldades allt hushållsavfall upp i familjens vedpanna och askan ströddes ut på gatan för att fylla igen hål. Idag eldar familjen endast kol och tidningar. Respondenten har kompost i trädgården, men använder den sporadiskt. Batterier källsorteras. Annars källsorteras ingenting för att det, enligt henne, inte finns möjlighet att källsortera.

Familjens hushållssopor slängs i smyg (på kvällen/natten) i grannarnas container. »Grannarna» är ett flervåningshus vars container töms ca 2 gånger i veckan.

Men det finns också exempel på personer som källsorterar fast det är besvärligt. För att i dagsläget källsortera i Riga bör man vara entusiast, det vill säga ha en tro på att jag som individ kan göra skillnad och påverka miljön med mina handlingar. Även om systemet uppenbarligen inte fungerar idag så fortsätter dessa entusiaster att källsortera, med tron och tilliten att ansträngningarna kommer att bidra till en bättre värld. Dessa individer gör stora ansträngningar för att källsortera och är villiga att göra såväl fysiska som ekonomiska uppoffringar för den goda sakens skull, till exempel Juris (009). Han tror inte på systemet men ändå sorterar han trots att han måste åka kors och tvärs genom hela Riga för att bli av med det källsorterade materialet. Enligt honom saknas information och infrastruktur som gynnar källsortering.

Invånare i Lettland som vill källsortera, men inte vet vart de skall vända sig med sitt avfall, erbjuds internetjänsten www.atkritumi.lv som skapats i samarbete mellan L & T och Zala Josta. Syftet med tjänsten är att de som vill källsortera skall kunna hitta lämpligaste källsorteringspunkt i det område som väljs. Som ett exempel har jag valt centrumområdet i Riga och uppgett att jag önskar källsortera plast (figur 2). På kartan som då framkommer markeras platser för källsortering av plast med en röd punkt. En annan av mina respondenter (013), som också är en av de mest nitiska källsorterarna, bor i området och utbrister vid förfrågan om tillgängligheten till platserna på kartan att: »De platserna finns ju inte i

Figur 2. Karta med röda punkter som anger källsorteringsplatser för plast i centrala Riga. Källa: www.atkritumi.lv, 2008-01-03.

verkligheten!» Min tolkning efter intervju med företagen L & T, Zala Josta och Ragnsells är att punkterna, som var och en skall representera ett källsorteringskärl, i det här fallet för plast, är ämnade för företag och inte för privatpersoner. Det är möjligt att containrarna finns men i många fall på en bakgård eller liknande och de är ej tillgängliga för allmänheten, trots att de enligt internettjänsten skulle vara det.

Sedan finns det en mindre grupp som inte källsorterar fast de har förutsättningarna. Olika skäl uppges för detta, som till exempel att de inte tror på systemet eller att de »inte vill vara först». Som en av respondenterna sa: »Varför skulle jag källsortera om inte min granne gör det?» Andra hänvisar till platsbrist i köket och en sista grupp uppger ren lathet som skäl till att inte källsortera: »Varför skulle jag? Det är lättare att slänga allt i samma». Flera av dessa uppger att ekonomiska styrmedel, som exempelvis en högre avfallstaxa för blandat hushållsavfall, skulle motivera till källsortering.

Slutsats och diskussion

Invånarintervjuerna hade till syfte att ge en uppfattning om hur Rigaborna ser på avfallshandlingen och förutsättningarna för källsortering. Slutsatserna jag kan dra av intervjuerna är att det i dagsläget inte är möjligt att källsortera, trots att det i Rigas avfallsplan står att Rigaborna *skall* källsortera. På några få ställen görs försök till källsortering, men systemet ligger i dag i sin linda.

Platsbrist anges ibland som ett motargument mot källsortering, så gjordes även i Sverige då källsortering skulle införas, men det kan lösas. I dag fungerar avfallshandlingen bra i Sverige, till rimliga kostnader, och landet ligger på sjätte plats i världen vad gäller återvinning (FTI AB 2007). Förhoppningsvis kommer Lettland också snart att öka sin återvinning men vill man att invånarna skall källsortera behöver miljömedvetenheten höjas genom informationskampanjer om *vad* man skall källsortera och *varför*, det vill säga vilka miljövinster som kan uppnås med dessa relativt små

miljöinsatser. Detta skulle motivera många fler än entusiasterna att ändra sitt beteende till ett mer miljöriktigt handlande. Men som Hines et al (1986) belyser så är det många olika variabler som motiverar individen att ta miljöansvar. Kunskap om att miljöproblem existerar är en förutsättning för ett agerande, men vidare behöver individen besitta kunskap om *vilket* handlande som är möjligt samt kunna bedöma vilket förfarande som är mest lämpligt i en given situation. Dock så menar Barr et al (2001) att det ofta föreligger ett gap mellan miljömedvetenhet och handling, det vill säga att även om invånaren vet vad som skulle vara ett miljöriktigt agerande så förekommer det att invånaren nonchalerar detta.

Det stora flertalet respondenter uppger dock att de skulle vilja källsortera om förutsättningarna fanns. I dagsläget är det endast entusiaster som källsorterar i Riga, och dessa är viktiga för att ändra den rådande obalansen mellan systemet och människors

önskan. Det är dock samhällets ansvar att förse individen med strukturer som gör det möjligt för honom eller henne att agera miljövänligt och bidra till ett hållbart samhälle. Infrastruktur för källsortering måste finnas för att det utsorterade materialet skall tas om hand på ett miljöriktigt sätt. Tariffen för avfallshanteringen måste höjas för att det skall bli lönsamt för invånarna att källsortera. Det måste vara billigare att göra rätt och dyrare att göra fel, för både de stora som små aktörerna. Om ett miljövänligt handlande är målet är jag även av den mening att också andra styrmedel än ekonomiska incitament måste tas i bruk. Hit hör skärpta lagar och krav, och framför allt en utökad och förstärkt kontroll av att dessa lagar och krav efterlevs. Polis och tillsynsmyndigheter måste ha resurser och befogenheter att ingripa då miljölagar överträds. Med ett samlat åtgärdsprogram torde Riga och Lettland kunna öka både källsortering och återvinning av hushållens avfall.

Referenser

- Barr, Stewart et al (2001) A conceptual framework for understanding and analysing attitudes towards household-waste management, *Environment and Planning A* 33 (11): 2025–2048.
- ESI (2006) Statistical report about generated packaging waste and recovery of resources in the year 2004 in the republic of Latvia corresponding to the European Commission Decision 2005/270/EC. Ekologisko sistemu institutes, Riga.
- ESI (2007) Ekologisko sistemu instituts, www.esi.lv (29 december)
- FTI AB (2007) Förpacknings- och tidningsinsamlingen AB, www.ftiab.se (9 december).
- Hines, Jody M et al (1986) Analysis and synthesis of research on responsible environmental behaviour: a meta-analysis, *Journal of Environmental Education* 18 (2): 1–8.
- Johansson, Katrina (2008) Avfallshantering i Riga, Lettland – diskrepansen mellan det som står och det som är, opublicerat examensarbete för kandidat (C-uppsats), Geografiprogrammet, Stockholms universitet, Stockholm.

*Katrina Johansson, FK i geografi och miljöcontroller har
läst Geografiprogrammet vid Stockholms universitet.
E-post: kat.johansson@comhem.se*